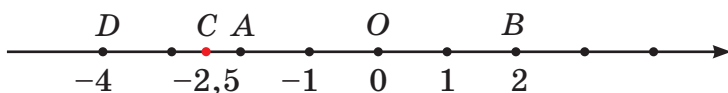

§ 2. Модуль ліку. Супрацьлеглыя лікі.

Мноства цэлых лікаў.

Мноства рацыянальных лікаў

Разгледзім пункты A і B (рыс. 8). На каардынатнай прамой яны знаходзяцца на аднолькавай адлегласці ад пачатку адліку, роўнай двум адзінкавым адрэзкам. Пункт C знаходзіцца ад пачатку адліку на адлегласці, роўнай $2,5$ адзінкавага адрэзка, а пункт D — на адлегласці, роўнай чатыром адзінкавым адрэзкам.

Рысунк 8

У матэматыцы адлегласць ад пункта, які адпавядае некатораму ліку на каардынатнай прамой, да пачатку адліку называецца модулем ліку.

 Модулем ліку называецца адлегласць ад пачатку адліку да пункта, які паказвае гэты лік. Паколькі кожнаму ліку адпавядае пункт на каардынатнай прамой, то кажуць, што модуль ліку роўны адлегласці ад пачатку адліку да гэтага ліку.

Прыклад 1. Знайдзіце модуль ліку:

- а) $-3,5$; б) -5 ; в) $12,4$.

Рашэнне:

а) модуль ліку $-3,5$ роўны $3,5$, паколькі адлегласць ад пачатку адліку да ліку $-3,5$ роўная $3,5$;

б) модуль ліку -5 роўны 5 , паколькі адлегласць ад пачатку адліку да ліку -5 роўная 5 ;

в) модуль ліку $12,4$ роўны $12,4$, паколькі адлегласць ад пачатку адліку да ліку $12,4$ роўная $12,4$.

 Для запісу модуля ліку ўводзіцца абазначэнне $|-4,6| = 4,6$, чытаецца: модуль ліку $-4,6$ роўны

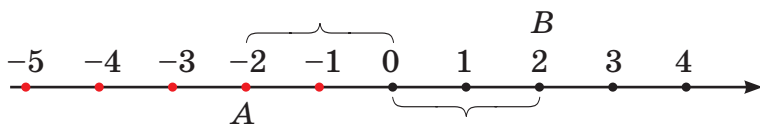
ліку 4,6; $|7| = 7$, чытаецца: модуль ліку 7 роўны ліку 7; $|0| = 0$, чытаецца: модуль ліку 0 роўны ліку 0.

Вывад:

- модуль дадатнага ліку ёсць лік дадатны;
- модуль адмоўнага ліку ёсць лік дадатны;
- модуль ліку нуль роўны нулю.

Разгледзім лікі 2 і -2 (рыс. 9). Заўважым, што яны маюць аднолькавыя модулі, г. зн. знаходзяцца на аднолькавай адлегласці ад пачатку адліку, але па розныя бакі ад яго, г. зн. маюць розныя знакі. Такія лікі называюцца супрацьлеглымі.

Рысунк 9

Супрацьлеглымі лікамі называюцца лікі, якія маюць роўныя модулі, але розныя знакі.

Напрыклад, лікі 6 і -6 ; $-5,7$ і $5,7$; $-0,3$ і $0,3$; $\frac{1}{2}$ і $-\frac{1}{2}$. Лік 0 супрацьлеглы самому сабе.

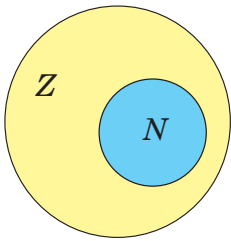
Запіс « $-a$ » можна прачытаць «мінус a ». Гэты ж запіс можна прачытаць: «лік, супрацьлеглы ліку a ».

Прыклад 2. Прачытайце выраз $-(-4)$ і замяніце яго роўным.

Адказ: запіс $-(-4)$ можна прачытаць так: лік, супрацьлеглы ліку -4 , ён роўны 4. Значыць, $-(-4) = 4$.

Мноства, якое складаецца з усіх натуральных лікаў, ім супрацьлеглых і ліку нуль, называецца мноствам цэлых лікаў.

Рысунак 10

Пазначаецца гэта мноства літарай Z . З дапамогай кругоў Эйлера (рыс. 10) паказаны суадносіны паміж мноствамі цэлых і натуральных лікаў.

Прыклад 3. Ці правільна, што:
а) $N \subset Z$; б) $-2 \in Z$; в) $5 \in Z$?

Рашэнне:

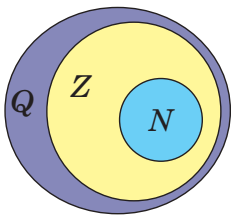
а) правільна, паколькі ўсе элементы мноства натуральных лікаў з'яўляюцца элементамі мноства цэлых лікаў, усе натуральныя лікі — цэлыя;

б) правільна, паколькі -2 з'яўляецца цэлым лікам;

в) правільна, паколькі лік 5 — цэлы лік.

Мноства, якое складаецца з усіх цэлых і дробавых лікаў, называецца мноствам рацыянальных лікаў. Пазначаецца гэта мноства літарай Q .

Рысунак 11

З дапамогай кругоў Эйлера (рыс. 11) паказаны суадносіны паміж мноствамі рацыянальных, цэлых і натуральных лікаў.

Прыклад 4. Ці правільна, што:

а) $N \subset Q$; б) $-2 \in Q$; в) $\frac{2}{3} \in Q$?

Рашэнне:

а) правільна, паколькі ўсе элементы мноства натуральных лікаў з'яўляюцца элементамі мноства рацыянальных лікаў, усе натуральныя лікі — рацыянальныя;

б) правільна, паколькі -2 з'яўляецца цэлым лікам, а мноства цэлых лікаў ёсць падмноства мноства рацыянальных лікаў;

в) правільна, паколькі лік $\frac{2}{3}$ — дробавы.

Слова «рацыянальнае» паходзіць ад лацінскага *ratio* — стаўленне, дзяленне, дроб. Сапраўды, усякі рацыянальны лік можна прадставіць у выглядзе дроби $\frac{m}{n}$, дзе $m \in \mathbb{Z}$, $n \in \mathbb{N}$. Напрыклад, $5 = \frac{5}{1}$; $-6 = \frac{-6}{1}$; $2\frac{2}{3} = \frac{8}{3}$; $0,5 = \frac{1}{2}$.

19. Прачытайце выраз у левай частцы роўнасці і запішыце правую частку роўнасці:

а) $|-19| = \dots$; $|7,4| = \dots$; $|-3\frac{5}{11}| = \dots$; $|0| = \dots$; $|\frac{1}{6}| = \dots$;

б) $|23| = \dots$; $|-0,38| = \dots$; $|0| = \dots$; $|6,2| = \dots$; $|-2\frac{1}{3}| = \dots$.

20. Знайдзіце модуль для кожнага з наступных лікаў:

а) 9; -7; +4,2; -0,5; $\frac{2}{3}$; 0; $-10\frac{1}{3}$;

б) -12; 21; 0; $-3\frac{2}{7}$; +1,9; -0,75.

Прачытайце атрыманую роўнасць.

21. Якому з лікаў роўны модуль ліку -1,6:

а) -1,6; б) 6,1; в) 1,6?

22. На каардынатнай прамой знайдзіце лікі, якія ад пачатку адліку знаходзяцца на адлегласці:

а) 6; б) 24; в) 0; г) 2,5; д) $\frac{3}{5}$.

23. Выберыце з лікаў 7,02; -0,702; 702; -70,2; -702; 70,2; -7,02; 0,702 тыя, модулі якіх роўныя, і запішыце іх.

24. Знайдзіце значэнне выразу $|x|$, калі: $x = -14,1$; 32,5; -63; $\frac{7}{12}$; $-5\frac{1}{3}$.

25. Прачытайце наступныя выразы і знайдзіце іх значэнне:

$|-4| + |-8|$; $|15| - |-7|$; $|-32| \cdot |-10|$; $|1,2| : |+4|$; $|\frac{6}{7}| \cdot |-\frac{7}{6}|$.

26. Знайдзіце значэнне выразу:

а) $|a| + |b|$, калі $a = -1,7$, $b = 3\frac{2}{5}$;

б) $|a| \cdot |b|$, калі $a = 2,2$, $b = -6,15$.

27. Запішыце з дапамогай абазначэння модуля ліку выраз:

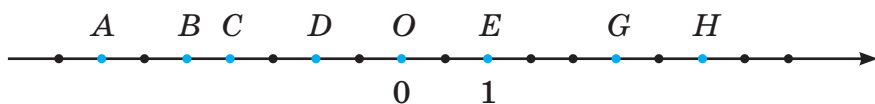
а) сума модуляў лікаў: -16 і $+2$; $-6,3$ і $-0,7$;
 $\frac{5}{9}$ і $-\frac{1}{3}$;

б) модуль сумы лікаў: 25 і $0,5$; 3 і $4\frac{1}{3}$; $0,001$ і $0,1$.

28. Знайдзіце суму, рознасць, здабытак, дзель модуляў лікаў -20 і $0,2$.

29. На рысунку 12 знайдзіце пункты, модулі каардынатаў якіх роўныя:

а) 1; б) 2,5; в) 0; г) 3,5.

Рысунк 12

30. Знайдзіце лікі, калі іх модулі роўныя: 180 ; $0,46$;
 0 ; $9\frac{5}{11}$; $13,2$.

31. З кожнай пары лікаў выберыце лік з большым модулем: -1 і -10 ; 10 і 1 ; $-6,5$ і $-8,3$; -17 і 7 ;
 $-2\frac{1}{3}$ і 0 ; $4\frac{1}{2}$ і -7 .

32. Размясціце лікі ў парадку ўзрастання іх модуляў:

а) $3,2$; $-2,5$; -3 ; $3,08$; $-4,2$; 0 ;

б) $-1\frac{3}{7}$; 0 ; $2\frac{3}{8}$; $-\frac{2}{5}$; $1,5$; -2 .

33. Сярод лікаў $11,1$; $-1,11$; $-11,1$; -111 ; $1,11$; 111 знайдзіце пары супрацьлеглых.

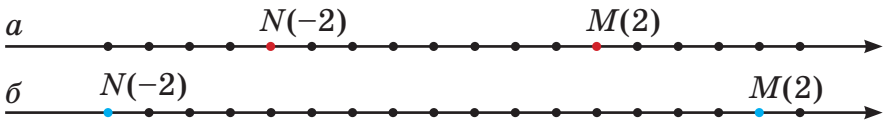
34. Замест шматкроп'яў запішыце такі лік, каб атрымаліся пары супрацьлеглых лікаў 5 і ... ; -17 і ... ; +2,9 і ... ; m і

35. Адзначце на каардынатнай прамой дадзеныя колькасці і супрацьлеглыя ім:

а) 4; -2,5; $\frac{1}{2}$; -0,25; -1,1; 1,8;

б) -6; $3\frac{1}{2}$; -1,5; 0; -3,5; -4,6.

36. На каардынатнай прамой адзначаны пункты $M(2)$ і $N(-2)$ (рыс. 13 а, б). Ці можна вызначыць пачатак адліку і адзінкавы адрэзак? Калі можна, вызначце.

Рысунк 13

37. Для лікаў 9; $\frac{1}{6}$; 0,8; $2\frac{1}{2}$ запішыце ім:

а) супрацьлеглыя; б) адваротныя.

38. Запоўніце табліцу, выкарыстоўваючы паняцце супрацьлеглага ліку:

a	+1	-3	8	-6	0			
$-a$						20	-10	+35

39. Замест шматкроп'я запішыце лік, каб атрыманая роўнасць была правільнай:

а) $-(-60) = \dots$; в) $-(-305) = \dots$;

б) $8,2 = - \dots$; г) $5\frac{4}{5} = - \dots$.

40. Выкарыстайце абзначэнне супрацьлеглага ліку для запісу дакладнай роўнасці:

а) $-(-12,7) = \dots$; в) $0,8 = -(\dots)$;

б) $-\left(+\frac{4}{11}\right) = \dots$; г) $-(-(-9)) = \dots$.

41. Выкарыстайце абазначэнне супрацьлеглага ліку і атрымайце правільную роўнасць:
- а) $-(+k) = \dots$; в) $-(+(-m)) = \dots$;
 б) $-(-n) = \dots$; г) $-(-(-b)) = \dots$.
42. Знайдзіце значэнне выразу:
- а) $-m$, калі $m = 11$; $-9,3$; $\frac{1}{2}$; -500 ;
 б) n , калі $-n = 14$; $-3\frac{1}{3}$; 90 ; $-20,02$.
43. Дадатным або адмоўным з'яўляецца лік $-b$, калі вядома, што лік b :
- а) дадатны;
 б) адмоўны;
 в) роўны нулю?
44. Рашыце ўраўненне, выкарыстоўваючы азначэнне супрацьлеглага ліку:
- а) $-x = 4,2$; б) $-x = -9$; в) $-(-x) = 10$.
45. Вядома, што $|x| = 7$. Вызначце значэнне выразу $|-x|$.
46. Знайдзіце з наступных сцвярджэнняў правільныя:
- а) $-2 \in N$; в) $-5 \in Z$; д) $-3 \in Q$;
 б) $9 \in Z$; г) $-4,1 \in Z$; е) $\frac{3}{4} \in Q$.
47. Прадстаўце наступныя лікі ў выглядзе дробу $\frac{m}{n} \in Z$, дзе $m \in N$, $n \in N$:
- а) 1 ; 9 ; 0 ; $0,7$; $2,5$; $7\frac{5}{6}$;
 б) 13 ; $0,25$; $4,2$; 0 ; $2\frac{1}{8}$.
48. Якія цэлыя лікі на каардынатнай прамой размешчаны паміж лікамі: -8 і -4 ; -5 і 0 ; -3 і 3 ; $-\frac{3}{7}$ і $\frac{3}{7}$?
49. Паміж якімі паслядоўнымі цэлымі лікамі на каардынатнай прамой размешчаны лікі: $3,8$; -5 ; $\frac{1}{7}$; $6,01$; $-0,3$; $-18\frac{7}{9}$?

50. Ці можна вызначыць, які з лікаў — b або $-b$ — размешчаны справа ад нуля на каардынатнай прамой?

51. Рашыце ўраўненне, выкарыстоўваючы азначэнне модуля ліку: $|x| = 0$; $|x| = 7,2$; $|x| = -2$; $|x| = -0,5$; $|x| = 4,5$; $|x + 1| = 0$.

52. Параўнайце лікі, выкарыстоўваючы правіла параўнання дзесятковых дробаў:

а) 0,203 і 0,032; в) 8,039 і 8,04;

б) 3,5 і 4,5; г) 0,08 і 0,079.

53. Устанавіце парадак дзеянняў і знайдзіце значэнне лікавага выразу: $(7,5 \cdot 48 + 8,2 \cdot 90,5 + 381,9) : (254,1 : 4,2 - 39,3) - 46,95$.

54. Для выпечкі 3 аднолькавых пірагоў трэба 1,2 кг яблычнага джэму. Колькі кілаграмаў яблычнага джэму трэба для выпечкі 2 пірагоў?

55. Кенгуру прабягае 600 м за 0,6 мін. Якую адлегласць прабяжыць кенгуру за 1,5 мін, калі будзе бегчы з той жа скорасцю?

56. Брыгада плітачнікаў за гадзіну ўкладвае 6 м² пліткі і выконвае работу за 20 г. Колькі квадратных метраў пліткі трэба ўкладваць за гадзіну, каб выканаць гэтую ж работу за 15 г?

Рашыце задачы, выкарыстоўваючы розныя мадэлі іх умовы:

57. Перыметр першага прамавугольніка — 36 дм, перыметр другога складае 80 % ад перыметра першага. Чаму роўная плошча кожнага прамавугольніка, калі іх даўжыні аднолькавыя і роўныя 10 дм?

58. Усе вучні аднаго спартыўнага класа займаюцца або футболам, або гандболам. Некаторыя з іх займаюцца і футболам, і гандболам, 0,5 ліку футбалістаў займаюцца гандболам, 0,25 ліку гандбалістаў — футболам. Каго ў класе больш — футбалістаў або гандбалістаў?

59. Знайдзіце адлегласць паміж двума пасёлкамі, калі $\frac{3}{7}$ гэтай адлегласці на 8 км меншыя за ўсю адлегласць паміж імі.

Правер сябе!

Назавіце прапушчаныя словы:

1. Модулем ліку называецца ... ад пачатку адліку да гэтага ліку.
2. Супрацьлеглымі лікамі называюцца лікі, якія маюць ... модулі, але розныя знакі.
3. Мноства, якое складаецца з усіх натуральных лікаў, ім супрацьлеглых і ліку ..., называецца мноствам цэлых лікаў.
4. Мноства, якое складаецца з усіх цэлых і ... лікаў, называецца мноствам рацыянальных лікаў.

60. Прачытайце выразы і вылічыце: $|-2|$; $|33|$;

$$|-5,5|; \left| \frac{9}{10} \right|; |0|; \left| -7\frac{3}{8} \right|.$$

61. Знайдзіце модулі наступных лікаў: 23 ; $+3,2$; $-8,5$; $\frac{8}{9}$; -17 ; 0 ; $-1\frac{1}{2}$.
62. Прачытайце выразы і знайдзіце іх значэнні: $|-11| - |-5|$; $|-17| + |+8|$; $|-4,2| : |-10|$; $|-0,5| \cdot |-6|$.
63. Модуль ліку роўны:
- а) 20; б) 0,9; в) 0; г) $1\frac{1}{2}$.
- Знайдзіце такія лікі.
64. Параўнайце модулі лікаў у кожнай пары: 17 і 7 ; -17 і -7 ; $9,1$ і $-1,9$.
65. Запішыце лікі, супрацьлеглыя лікам: 8 ; $-1,7$; 0 ; $-2\frac{2}{3}$; n ; $-t$.
66. Для лікаў $0,5$; $\frac{3}{8}$; $1,2$ запішыце:
- а) супрацьлеглыя ім; б) адваротныя ім.

67. Выкарыстайце абазначэнні супрацьлеглых лікаў і запішыце правую частку роўнасці:
- а) $-(+9,4) = \dots$; в) $-(-(-0,2)) = \dots$;
- б) $-(-2\frac{3}{7}) = \dots$; г) $-(-(+3)) = \dots$.
68. Ці існуюць такія значэнні m , пры якіх лік m роўны $-m$?
69. Рашыце ўраўненне, выкарыстоўваючы азначэнне супрацьлеглага ліку:
- а) $-x = 15$; б) $-x = -8,5$; в) $-(-x) = 0,7$.
70. Запішыце:
- а) усе цэлыя лікі, модулі якіх меншыя за 4,6;
- б) чатыры цэлыя адмоўныя і дадатныя лікі, модуль якіх большы за 6,4.
71. Знайдзіце значэнне выразу:
- а) $-a$, калі $a = 8$; $-3,7$; б) b , калі $-b = 4$; -1 .
72. Колькі каранёў маюць ураўненні:
- а) $|x| = -11$; в) $|x| = 9,5$;
- б) $|x| = 0$; г) $|x| = x$?

«Падатак на прыбытак прадпрыемства знізіцца з 24 % да 20 %, г. зн. на 4 %». Якое выпраўленне трэба ўнесці ў гэтую інфармацыю? Знайдзіце і выпраўце памылкі.

§ 3. Параўнанне рацыянальных лікаў

Як для рашэння задач з натуральнымі і дробавымі дадатнымі лікамі, так і для рашэння задач з рацыянальнымі лікамі патрэбны правілы: параўнання, складання, аднімання, множання і дзялення гэтых лікаў.

Правілы параўнання рацыянальных лікаў.

Разгледзім параўнанне значэнняў тэмпературы: яны могуць быць як станоўчымі, так і адмоўнымі, а таксама тэмпература можа быць роўнай нулю. Кажуць, што

